

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

19 februari 1969

54e jrg.

No. 2683

Verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

H. C. Bos; L. H. Klaassen;
H. W. Lambers; P. J. Montagne; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Drs. R. Schöndorff:

Een kanttekening bij de Loonwet... 173

Ir. H. Vredeling:

Van werkezel tot medebeheerder (II) 174

A. Martini en

Drs. A. J. M. van Westerop:

Overcapaciteit bij het goederenvervoer over de weg? 177

Prof. Dr. Ir. F. M. Maas

en Ir. A. J. Beenhakker:

Groenzones en industrieterreinen (II) 180

Dr. E. J. Tobi:

Revolutie in de detailhandel..... 184

Geld- en kapitaalmarkt. 187

Recente publikaties 188

Een kanttekening bij de loonwet

Binnenkort zal de Tweede Kamer het ontwerp van de Wet op de loonvorming¹ in behandeling nemen. Het is geen onredelijke gedachte er van uit te gaan dat de discussie zich vooral zal bewegen rond het essentiële punt van de bevoegdheden van de Minister om in de loonvorming in te grijpen. In het onderstaande worden enkele kanttekeningen geplaatst bij het magische begrip *belang van de nationale economie*, enkele woorden slechts uit een brei van duizenden. Wél woorden om evèn bij stil te staan.

Met inachtneming van de verantwoordelijkheid van de Minister voor zijn beleid, kan worden gesteld dat de rechtszekerheid gediend is met zo duidelijk mogelijke definities in een wet. De Loonwet is niet het enige specimen van sociaal-economische wetgeving waarin „het belang van de nationale economie” dan wel „het algemeen sociaal-economisch belang” een sleutelpositie inneemt. Wij willen ons hier evenwel beperken tot de Loonwet en in het bijzonder tot artikel 10, eerste lid, dat als volgt luidt:

„Onze Minister kan, indien naar zijn oordeel

a. de ontwikkeling van het peil van de loonkosten tot ernstige verstoring van de nationale economie dreigt te leiden, dan wel

b. het belang van de nationale economie het nemen van maatregelen t.a.v. het peil van de loonkosten in samenhang met andere maatregelen vereist, met betrekking tot . . . . bestaande arbeidsverhoudingen bepalen . . . . dat van toepassing zijnde lonen en andere arbeidsvoorwaarden tijdelijk ongewijzigd blijven gelden”.

Soortgelijke termen vindt men in artikel 8 (mogelijkheid tot onverbindend-verklaring) en artikel 11 (mogelijkheid tot terugkeer naar geleide loonpolitiek). De vraag rijst of de mogelijkheden tot ingrijpen door de Minister niet concreter kunnen worden afgeperkt.

Interessant is het in dit verband terug te blikken op de behandeling van de Prijzenwet 1961, waarvan het ontwerp op 25 oktober 1958 bij de Staten-Generaal werd ingediend. Het was vooral Prof. Witteveen, die — bij de behandeling in de Eerste Kamer — de toenmalige Minister de Pous er op wees dat de term „algemeen sociaal-economisch belang” geen werkelijke beperking van de Ministeriële bevoegdheid tot ingrijpen in de prijsvorming inhoudt.

Precies hetzelfde kan nu, in 1969, worden gezegd over de Loonwet. Prijzenwet en Loonwet zijn op dit punt zeer wel vergelijkbaar. In beide wetten is het ingrijpen gericht op het voorkómen dan wel bestrijden van situaties van overbesteding, gekenmerkt door de befaamde loon-prijs-spiraal. De naam van dit laatste fenomeen duidt al op de grote mate van complementariteit van loon- en prijsvraagstukken. Het zouden in feite beide aspecten van één inkomenspolitiek moeten zijn.

Prof. Witteveen heeft destijds in de Eerste Kamer voorstellen gedaan om tot een concretisering van het begrip „inflatoire conjuncturele ontwikkeling” te komen. Namelijk door de situatie op de arbeidsmarkt als criterium voor het interne evenwicht en de betalingsbalanssituatie voor het externe evenwicht te hanteren. Op deze suggesties is toen niet nader ingegaan, omdat de Minister het opnemen van dergelijke criteria in de wet een monstroom vond. Wellicht verdienen deze suggesties toch nadere aandacht.

→

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

¹ *Ontwerp van Wet op de loonvorming*. Zitting 1967-1968, 9716, 9 september 1968.

Van werkezel tot medebeheerder (II) *

Naar een omwenteling in de agrarische produktieverhoudingen?

OOST-EUROPA

Het is bij ons vaak gebruikelijk om als bewijs van de superioriteit van ons landbouwstelsel te verwijzen naar Oost-Europa, waar door gebrekkige organisatie en schaarste aan produktiemiddelen (kunstmest!) de resultaten van de landbouwproduktie dikwijls ver achterblijven bij de prestaties van het door subsidies zwaar beschutte gezinskleinbedrijf in de Westeuropese landbouw. We moeten echter wat voorzichtiger worden met onze kritiek. Onze landgenoot Boerma, directeur van de FAO, zei in juli 1968 het volgende over de Oosteuropese landbouw:

„I have myself just completed a series of visits to Hungary, Bulgaria and Romania; and have been much impressed by both the achievements and the potential of the many state and co-operative farms and research stations that I visited. They are generally of several thousands hectares, a size which make them well suited to the development of a modern low-cost agriculture. From this point of view, I believe they may well have a decided long term advantage over the small farm holdings in Western Europe. If all state and co-operative farms come to be as well managed as the best of them are today then I can only say that East European agriculture will be in a strong position indeed.”

De prognosecijfers van de FAO in het kader van het Wereld-richtplan voor de landbouw geven voor 1985 de volgende cijfers voor het bruto nationaal produkt per hoofd van de bevolking ¹:

West- en Zuid-Europa :	\$ 2.332
USSR en Oost-Europa :	\$ 2.509

Het bruto nationale produkt per hoofd van de bevolking zal dus volgens deze FAO-cijfers in 1985 in Oost-Europa

7½% hoger liggen dan in onze streken. Over de landbouwproduktie vinden we vergelijkende cijfers in het FAO-overzicht van de wereldlandbouw ². Op basis van de periode 1952-1956 = 100 vinden we hierin voor 1967 de volgende stijgingspercentages voor de totale landbouwproduktie:

West-Europa en Oceanië :	+ 41%
Noord-Amerika :	+ 22%
Ontwikkelingslanden :	+ 45%
Oost-Europa en USSR :	+ 64%

De toename van de landbouwproduktie per hoofd van de totale bevolking bedroeg over dezelfde tijdsperiode gemeten:

West-Europa :	+ 25%
Oceanië :	+ 6%
Noord-Amerika :	- 1%
Ontwikkelingslanden :	+ 7%
Oost-Europa en USSR :	+ 39%

Deze cijfers geven toch wel aanleiding tot enige bescheidenheid indien wij onze eigen situatie vergelijken met Oost-Europa.

In het kader van de Werkgroep Landbouwstructuur van de Europese Landbouwcommissie van de FAO heeft gedurende de zomer van 1968 een delegatie een bezoek ge-

* (I) in *ESB* van 12 februari 1969, blz. 154-158.

¹ *Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics*, september 1967, blz. 12.

² *State of Food and Agriculture 1968*.

Het inzicht wint terrein dat beslissingen — ook die van Ministers — genomen zouden moeten worden op grond van concreet geformuleerde en gekwantificeerde alternatieven. Op het gebied van de sociaal-economische wetgeving zou dit ertoe moeten leiden dat sleutelbegrippen, welke in casu de grens tussen vrije en gebonden loonvorming aangeven, in het kader van een economisch politiek model worden geplaatst. In het model van de huidige Nederlandse economische politiek zou van verstoring van het conjuncturele evenwicht op de arbeidsmarkt kunnen worden gesproken als er minder dan 1½% conjuncturele werkloosheid zou bestaan. De eventuele structurele werkloosheid is in het kader van deze conjuncturele beschouwing niet relevant. Het externe evenwicht wordt in ons land verstoord geacht als het saldo van de lopende rekening van de betalingsbalans minder dan 1% van het nationaal inkomen bedraagt. De Minister, die ingrijpen in de loonvorming overweegt, zou moeten worden verplicht uit hoofde van de Loonwet, de noodzaak van dit ingrijpen aan te tonen. Daartoe zou de Minister het Parlement de uitkomsten van door het Planbureau verrichte berekeningen dienen te overleggen, waaruit blijkt dat de betreffende

loonontwikkeling beide criteria zal schenden. Ideaal zou het zijn indien daarbij varianten konden worden gegeven, voorzien van de mate van waarschijnlijkheid dat zij gerealiseerd worden. Het KNMI is al zo ver.

Het bovenstaande voert tot de conclusie dat in de Loonwet dient te worden aangegeven wanneer van een „ernstige verstoring van de nationale economie” sprake is en wat in het raam van de Loonwet „het belang van de nationale economie”, dan wel „het algemeen sociaal-economisch belang” is. Dit zou kunnen geschieden door aan te geven dat daarmee het interne en het externe evenwicht worden bedoeld. Een ernstige verstoring wordt geacht op te treden indien voorspellingen van het Centraal Planbureau aantonen, dat de huidige loonontwikkeling voor de komende periode van x maanden aanleiding zal geven tot een conjuncturele werkloosheid van minder dan 1½% en een surplus op de lopende rekening van minder dan 1% van het nationaal inkomen.

Het zou een stap op weg zijn naar een parlementaire politiek waarbij men elkaar met waarschijnlijkheden in plaats van met vermoedens bestookt.

R. Schöndorff

bracht aan Roemenië. Eén van de deelnemers, Ir. Hupkes, heeft een kort verslag uitgebracht over zijn belevenissen en ervaringen in dat land³. Hij noemt de omvang van de produktie-eenheden van meer dan 1.000 ha een fascinerend element. Hij wijst er op dat de mechanisatie in de landbouw daar nog in de kinderschoenen staat. De machinestations, die daar de gemechaniseerde werkzaamheden verzorgen noemt hij een soort loonwerkers in het groot. Ook daar ziet hij dit als een tijdelijke fase: men streeft naar een zelfstandige mechanisatie van de grote coöperatieve bedrijven en van de staatsbedrijven. Overigens is men die fase in Rusland reeds enige tijd geleden ingetreden.

Bij de typering van de machinestations als loonwerkers in het groot en als tijdelijke fase in de Oosteuropese landbouw dringt zich als het ware de parallel op met de positie van het loonbedrijf in onze mini-landbouw. Mag men deze parallel trekken? Hupkes noemt hetgeen hij gezien heeft een voor de wereldlandbouw bijzonder interessant experiment. Maar is het niet treurig, dat we dit experiment in een dwangstelsel moeten bestuderen? Waarom neemt men bij ons geen proeven in die richting? Nog onlangs wees een bekende Nederlandse oud-Minister van Landbouw (en van Financiën!) op het grote belang van onderzoek op dit terrein⁴. Na gewezen te hebben op de bijzonder gunstige resultaten van het 18.000 ha grote staatslandbouwbedrijf in Oostelijk Flevoland (ca. f. 400 per ha batig saldo bij eenzijdige graanteelt!) vervolgt hij:

„Het is mij echter niet in de allereerste plaats om de financiële uitkomst begonen, maar om de schat van ervaringen, die een openbaar grootlandbouwbedrijf oplevert. De huidige grootte hoeft daartoe waarschijnlijk niet te worden aangehouden; wellicht is de helft ervan voor dit doel ook wel voldoende. Ik herinner er aan, dat men destijds plannen heeft gehad om in de eerste polder, de Wieringermeer, een groot staatsbedrijf van 2.000 ha te stichten. Daarnaast zouden dan een aantal „gewone” staatsbedrijven komen, met in totaal 1.000 ha. Om verschillende redenen is men daar toen van afgestapt. De regering handhaafde echter het voorstel om in totaal 3.000 ha voor staatsexploitatie te bestemmen. In 1937 amendeerde de Tweede Kamer dat en bracht het met een geringe meerderheid (40 tegen 37) op 1.000 ha. Het lijkt mij verstandig het oorspronkelijke denkbeeld weer op te nemen. Principiële bezwaren waren er toen — in Colijns dagen — niet...”

Het grootbedrijf in de landbouw is een verschijnsel dat zeker nadere bestudering waard is. Over de kolchose bestaan bij ons allerlei waanvoorstellingen en schrikbeelden die stammen uit de tijd, dat men de boeren en landarbeiders in Rusland met stalinistische methoden tot collectivisatie heeft gedwongen. Men moet zich echter niet blindstaren op de onmenselijke wijze waarop dit is geschied, maar ook kennis nemen van het eindresultaat. In een bijzonder lezenswaardig artikel getiteld: „Der Kolchosbauer” zegt de auteur Th. Bergmann het volgende over de Sowjet-landbouwer⁵:

„Der Genossenschaftsbauer ist eine in 1929 entstandene neue agrarsoziale Kategorie, die inzwischen für weite Teile der Welt typisch geworden ist. Er steht neben dem westeuropäischen Bauern, dem Nordamerikanischen Weizenfarmer, dem Teilpächter in den Reisbauzonen Süd- und Ostasiens, dem Plantagearbeiter der Monokultur, dem halbhörigen Campesino Südamerikas. Der Genossenschaftsbauer arbeitet in relativ grossen Betriebseinheiten und grossen Arbeitsgruppen und bedient sich der neuen Technik. Einzelarbeit und Alleinverantwortung sind noch selten. Gute Allgemeinbildung und Fachbildung stehen ihm offen; seine Qualifizierung wird gefördert. Soweit nicht vorrangige staatliche Planung und Lenkung entgegenstehen, hat er statutenmässig das Recht, im Betrieb mitzubestimmen. Neben der gemeinsamen Arbeit im genossenschaftlichen Hauptbetrieb ist der Genosse selbständiger Leiter seiner Hofwirtschaft, über deren Produkte er frei verfügt”.

Ofschoon wij zonder meer aannemen, dat dit een veel te

rooskleurig en te romantisch beeld van de werkelijkheid is, is er toch iets van dit beeld waar. De gang van het feodale grootbedrijf naar de kolchose of sovchose van vandaag is zonder meer een vooruitgang en zal door de betrokkenen ook wel zo worden gevoeld. Men moet er echter niet aan denken door welke diepe zee van ellende en menselijk leed, nog verlengd door een verschrikkelijke wereldoorlog, men is moeten gaan om dit te bereiken.

Er is onlangs een boek verschenen over Oost-Duitsland. De schrijver, Westberlijns correspondent van de conservatieve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* heeft daarbij ook aandacht geschonken aan het leven in de landbouwproduktie-coöperaties (Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften, LPG). Hij schrijft⁶:

„Die Bauern haben das Gefühl bekommen, das eine Sache, die man ablehnt, aber mitmachen muss, nicht besser wird, wenn man sie nur halb tut. In der Masse, in dem diese Erkenntnis kam, schwand dann auch die Ablehnung. Die Methoden, mit denen die Bauern in die LPG gezwungen wurden, haben die SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) auf dem land erhebliche Prestigeverluste gebracht, und man vergisst so leicht nicht auf dem Dorf. Aber das Prinzip der genossenschaftlich organisierten Landwirtschaft wird heute weitgehend als richtig empfunden, wenn man auch nicht unbedingt die kommunistische Variante für die beste Lösung hält. Doch das Unbehagen an der LPG ist vom Behagen vor dem Fernseher abgelöst worden, man hat dem zunächst unbequemen Kollektiv eine kollektive Bequemlichkeit abgewonnen. Abgesehen von den Wochen, in denen die ostdeutschen Zeitungen um die „verlustlose Einbringung der Ernte” kämpfen und die Bauern von früh bis Mitternacht hart arbeiten, gibt es heute einen geregelten Arbeitstag, den die Ahnen und Urahnen der Bauern nicht kannten.

Die grossen, zusammengelegten Felder werden maschinell und rationell bearbeitet, Kühe und Schweine stehen in neubauten Gemeinschaftsställen mit Melkanlagen, Milchpipelines, Entmistungseinrichtungen und bequemer Futtermittellieferung”.

Het lijkt ons nuttig, om ook van deze geluiden kennis te nemen. Als de eindfase van de landbouwontwikkeling, nl. het tot stand komen van grote produktie-eenheden economisch en sociaal gezien juist is, dan vragen wij ons af, door welk een dal van verpaupering en sociale economische achterstand de Westeuropese landbouw nog moet gaan alvorens het beleid drastisch wordt omgebogen en actief wordt gericht op het verkrijgen van deze produktie-eenheden.

HET GRONDGEBRUIK

De discussie over de bedrijfsgrootte en de bedrijfsvorm in de landbouw komt in een stroomversnelling door het recente memorandum van de Europese Commissie (beter bekend als het plan-Mansholt). Ook hij stelt voor in de nabije toekomst slechts overheids subsidies te verstrekken voor moderne landbouwbedrijven, die kunnen ontstaan uit de groei van één landbouwbedrijf alsook door het samengaan van verschillende bedrijven (het „meurfamiliebedrijf”). Erg revolutionair zijn deze moderne landbouwbedrijven echter niet. De Europese Commissie denkt aan bedrijven van:

akkerbouw	:	80 — 120 ha
melkveehouderij	:	40 — 60 koeien
vlees	:	150 — 200 runderen
slachtkippen	:	10.000 dieren (per jaar)
eieren	:	100.000 legkippen
mestvarkens	:	450 — 600 dieren.

³ Zie *Landbouwkundig Tijdschrift*, september 1968.

⁴ Dr. A. Vondeling: *Nasmaak en voorproef*, blz. 85.

⁵ *Sociologia Ruralis*, 1968, no. 1.

⁶ Joachim Nawrocki: *Das geplante Wunder. Leben und Wirtschaften im anderen Deutschland*, 1967.

Vergeleken met de Oosteuropese bedrijven zijn dit nog maar dwergen. Het is echter een begin. En toch steekt zelfs over deze zeer bescheiden plannen reeds een storm op van protest in landbouwkringen. Naar onze stellige overtuiging zijn deze protesten echter meer politiek geïnspireerde organisatie-protesten, dan protesten uit de praktijk. Maar zelfs indien we de bescheiden opzet van de Europese Commissie zouden volgen, zou dit een belangrijke wijziging van het tot dusver in de EEG gevoerde structuurbeleid met zich brengen. In Nederland bijv. culmineert het structuurbeleid in de landbouw in de ruilverkaveling. Indien men bij deze ruilverkaveling de stichting van moderne landbouwbedrijven, die de Europese Commissie wenst, zou nastreven, dan zou aan het klassieke structuurbeleid eindelijk een dimensie worden toegevoegd, die het al veel te lang heeft ontbeerd. Reeds twee jaar geleden gaf Prof. Hofstee in een lezing op de universiteit van Cambridge de volgende karakteristiek van de Nederlandse ruilverkaveling:

„Re-allocation has been practised now in the Netherlands for about thirty years. One of the sad experiences is that some of the districts where re-allocation was applied in the beginning of this period are now asking for a second re-allocation. One can expect that this demand for a second and later for a third re-allocation will be a permanent phenomenon. The re-allocation will become in this way like a dog trying to catch its own tail, requiring billions and billions of guilders for an endless number of years to come”.

De ruilverkaveling, zoals die in Nederland wordt toegepast, is reeds jaren achterhaald. Men probeert de grond optimaal te manoeuvreren naar vergrote individuele bedrijfs-eenheden. Het resultaat is, dat men aldus één- of tweemans-bedrijven schept met behulp van veel geld en met de ingebouwde sociale en economische problematiek, die we in het voorgaande signaleerden. Het is een schoolvoorbeeld van cureren aan het symptoom (oftewel „pappen en nathouden”).

Bij een ruilverkaveling zou men de infrastructurale werken moeten afstemmen op produktie-eenheden van honderden hectares, die in de komende 10 à 20 jaar tot stand zullen komen. Voor zover men thans nog genoegen neemt met één- à tweemansbedrijven zou dit zeer duidelijk het karakter van een tussenstadium moeten hebben. Ook de landschapsverzorging en de recreatievoorzieningen moet men reeds thans op deze toekomstige structuur afstemmen. De weerstanden die tegen een dergelijke opzet bestaan, zou men door voorlichting en een verstandige subsidiepolitiek moeten wegmasseren, precies zoals is gebeurd bij de totstandkoming van ruilverkavelingen-oude-stijl in vroeger jaren.

Ongetwijfeld zal men daarbij op één groot vraagstuk stoten, nl. dat van de privé eigendom van de grond. Daarbij is het nog niet zo zeer de privé eigendom zelf als wel het *versnipperde* privé eigendom, dat de grootste moeilijkheden zal opleveren. Zou een nationalisatie van de landbouwgrond hier uitkomst bieden? Hier aarzelen we. Nationalisatie is een middel om machtsconcentraties in de handen van weinigen tegen te gaan. Daarvoor lenen zich de basis-industrieën of in de landbouw het grootgrondbezit. De laatste kennen we echter in West-Europa (met uitzondering wellicht van Italië) in tegenstelling tot Oost-Europa nauwelijks. Het agrarische grondgebruik zal nimmer het monopolie van enkelen zijn. Dat is het zelfs niet in Rusland. Wat dat betreft lijkt de landbouw veel meer op de detailhandel dan op de industrie. Daarom is nationalisatie niet het meest voor de hand liggende middel voor een rationeel grondgebruik.

Veel meer ligt voor de hand een streven naar *communalisatie* van het grondbezit. Dit is een oplossing die het snijpunt vormt van tweeërlei ontwikkelingstendenties. Enerzijds wordt daardoor het ontstaan van grote produktie-eenheden in de landbouw vergemakkelijkt. Anderzijds verlost het de landbouw van de vloek, dat iedere generatie de waarde van de grond moet terugverdienen in verband met de erfdeling. Deze loodzware last, die op de landbouw drukt, wordt van jaar tot jaar zwaarder, doordat de landbouwgrond in onze streken een niet-agrarische waarde heeft en krijgt (recreatie, verwachtingswaarde) die het landbouwbedrijf mede moet opbrengen.

„Boerenland in boerenhand” is daarom, nog los van de politiek bedenkelijke reminiscenties die deze leuze oproept, een niet-houdbare stelling. De privé eigendom van de grond stelt de individuele landbouwproducent voor een onoplosbaar financieringsvraagstuk. We moeten daarom zoeken naar een vorm van coöperatief grondbezit, waarbij de grond in handen is van de gezamenlijke grondgebruikers. Wellicht moeten we overgaan tot het oprichten van publiek-rechtelijke grondschattingen, in analogie met de eeuwenoude waterschappen die we in Nederland kennen. En, naar analogie van het Nederlandse gezegde: die 't water deert, die 't water keert.

Een nieuw type landbouwbedrijf, waarin vele landbouwers en landarbeiders samenwerken en dat de grond van op te richten grondschattingen (met een eigen gekozen bestuur) in gebruik heeft, zou zich niet tot deze horizontale integratie behoeven te beperken. Men zou ook de verticale integratie ter hand kunnen nemen, niet alleen door aankoop-, verkoop- en verwerkingscoöperaties maar tot en met het stadium van de detailhandel. Waarom zou het alleen aan Unilever gegeven zijn om zijn produkt van de plantage tot aan de consument te brengen? Het is verleidelijk om met de gedachte te spelen, dat de samenwerkende boeren- en landarbeidersorganisaties met behulp van de boerenleenbanken direct of indirect overgaan tot het stichten van grote landbouwbedrijven, die in samenwerking met de verbruikscoöperaties en andere grootwinkelbedrijven de produkten op contract tot bij de consument brengen. Op deze landbouwbedrijven zou men een democratische vorm van medezeggenschap kunnen verwezenlijken, waardoor ook de landarbeiders zich zouden kunnen ontwikkelen tot deelgenoten in grote agrarische produktie-eenheden. Aldus zou de agrarische bevolking van schijnzelfstandigen en loonslaven kunnen evolueren tot mede-beheerders van de agrarische produktie.

Dit lijkt utopistisch en is het misschien ook wel. Maar het staat voor ons vast, dat we voor een omwenteling in de agrarische produktieverhoudingen staan. Of om met Prof. Kötter, directeur van het Instituut für Agrarsoziologie in Giessen (West-Duitsland) te spreken én te besluiten⁷:

„Es erweist sich aus verschiedenen Gründen (.....) von einer bestimmten Schwelle aus als schwierig, wenn nicht gar unmöglich, die Anpassung von Boden und Kapital an ein fixes AK (Arbeitskräfte) Potential ad infinitum fortzusetzen. Im Zuge der technologischen Entwicklung wird die kapitaldimension der Faktor, an den Arbeit und Boden angepasst werden müssen. In diesem Augenblick wird aus dem Problem der Veränderung der Betriebsgrößen ein Problem des Wandels der Agrarverfassung”.

H. Vredeling

⁷ „Entwicklungstendenzen der Struktur Landwirtschaftlicher Betriebe”, *Hausmitteilungen über Landwirtschaft*, december 1967, blz. 16. Uitgave van de Commissie der Europese Gemeenschappen.

Overcapaciteit bij het goederenvervoer over de weg*

INLEIDING

In zijn toespraak, gehouden op 19 september 1968 bij de opening van de openbare zitting van de Commissie Vervoer-Vergunningen (CVV), constateerde de voorzitter van deze commissie, Mr. J. van Andel, dat ca. 38% van de wegvervoerbedrijven in het ongeregeld vervoer de rentabiliteitsnorm van de commissie niet meer haalt. Op de jaarvergadering van de Nederlandse Internationale Wegvervoer Organisatie, gehouden te Utrecht op 15 oktober 1968, stelde de voorzitter van de commissie grensoverschrijdend vervoer, dat ruim 40% van de internationale wegvervoerders zich in de rode cijfers bevindt. Deze cijfers spreken duidelijke taal over de rentabiliteit van het ongeregeld beroepsgoederenvervoer over de weg.

Als oorzaak van deze situatie is meermalen de aanwezigheid van overcapaciteit naar voren gebracht¹. Op het eerste gezicht lijkt deze constatering in tegenspraak met het feit, dat het hier een markt betreft, waarop geen vrije toetreding bestaat. De overheid heeft immers in de Wet Autovervoer Goederen (WAG) het wettelijk kader geschapen voor een regeling van het aanbod op de markt van het goederenvervoer over de weg.

Noch uit de WAG zelf, noch uit de parlementaire behandeling van deze wet komt duidelijk de doelstelling van het voorkómen van overcapaciteit naar voren. In de richtlijnen Goederenvervoer die aanwijzingen bevatten voor de Commissie Vervoer-Vergunningen ter uitvoering van de WAG kan deze doelstelling wel worden aangetroffen. Met name is voor het ongeregeld vervoer gesteld² dat: „indien het totale laadvermogen een omvang zou aannemen, die niet meer verantwoord kan worden geacht in verband met de totale behoefte aan gelegenheid tot ongeregeld vervoer met vrachtauto's”, geen vergunningen méér mogen worden verleend, tenzij het nieuw vervoer betreft, d.w.z. vervoer waarin voorheen niet met beroepsvervoer werd voorzien.

In dit artikel willen wij nagaan of ondanks het vigerende stelsel van capaciteitsbeheersing overcapaciteit is ontstaan. Indien deze vraag bevestigend wordt beantwoord, is hiermee tevens aangegeven dat het beleid van de CVV niet juist is geweest.

EVENWICHTIGE VERHOUDINGEN EN OVERCAPACITEIT

Het beleid van de CVV op het terrein van het ongeregeld vervoer is gericht op het verzekeren van „evenwichtige verhoudingen tussen de vraag naar en het aanbod van vervoergelegenheid op deze markt”³.

Wat de commissie onder „evenwichtige verhoudingen” verstaat, is niet concreet omschreven. Naar onze mening, moet daaronder verstaan worden, dat bij een gegeven vraag het aanbod zo groot is, dat een prijs tot stand komt, die in het algemeen een overschot boven de gemiddelde kosten toelaat. Wanneer zich feitelijk verschillende deel-

markten voordoen, geldt deze omschrijving voor ieder der deelmarkten. Met deze interpretatie van „evenwichtige verhouding” tussen vraag en aanbod is tevens het begrip overcapaciteit gedefinieerd. Overcapaciteit doet zich voor, wanneer bij een gegeven vraag de omvang van het aanbod zodanig is, dat een prijs tot stand komt die voor een groot deel der bedrijven tot verliezen leidt, terwijl door inkrimping van het aanbod het mogelijk zou zijn de prijs te laten stijgen tot een peil, waarbij rendabele exploitatie voor de meeste bedrijven weer mogelijk wordt⁴.

Hoewel de grens, waarbij het percentage verliesgevende bedrijven in een bedrijfstak al of niet als indicatie van een evenwichtsverstoring wordt opgevat, arbitrair is, kan over de betekenis van het in de aanhef vermelde percentage van 40 van de bedrijven in dit opzicht toch geen twijfel bestaan.

HOE KAN OVERCAPACITEIT ONTSTAAN?

Men kan zich nu allereerst afvragen of het inderdaad mogelijk is, dat een algemene overcapaciteit optreedt, ondanks het bestaande stelsel van regeling van de capaciteit. Wanneer de CVV beoordeelt of een aangevraagde vergunning verleend zal worden, gaat zij na of het vervoer dat met de gegunde capaciteit zal worden verzorgd, bijdraagt tot de rentabiliteit van de betreffende onderneming. De commissie gaat slechts in de speciale situatie, zoals vermeld in de inleiding, na in hoeverre het vervoer, waarvoor vergunning wordt gevraagd eerder door een andere onderneming werd verzorgd.

Wanneer het een verschuiving van vervoer van de ene vervoeronderneming naar een andere betreft, staat het verlenen van een vergunning gelijk met het creëren van overcapaciteit bij een individuele vervoeronderneming. Deze verruiming van de capaciteit zal weinig invloed hebben op de totale vraag- en aanbodverhoudingen, indien het om relatief geringe capaciteit gaat. Vastgesteld is, dat bij de ondernemingen in het ongeregeld vervoer de opbrengsten uit het vervoer voor een groot deel afkomstig zijn van één of enkele verladers⁵. Per onderneming zou gemiddeld 70% van de totale opbrengst afkomstig zijn van enkele grootverladers. Hoewel dit opbrengstaandeel niet eenzelfde aandeel in de bezetting van de capaciteit betekent, zullen deze

* Gaarne danken wij Drs. J. B. Polak voor kritische kanttekeningen bij onze gedachtenvorming.

¹ „Overcapaciteit bij wegvervoer?”, *Handels en Transport Courant*, 18 oktober 1968, blz. 3.

² Richtlijn II C4, 2e alinea.

³ *Verslag der Commissie Vervoer-Vergunningen*, 1964, blz. 15.

⁴ Wij tekenen hierbij aan, dat het wettelijk niet mogelijk is een vergunning voor ongeregeld vervoer in te trekken. De wetgever heeft daarvoor in de plaats gesteld de mogelijkheid om verlenging van de vergunning, die tien jaar na de toewijzing moet plaatsvinden, te weigeren.

⁵ *De betekenis van de grootverlader voor de ondernemingen in het algemeen ongeregeld goederenvervoer over de weg*, Economisch bureau voor het Weg- en Watervervoer, 1964, blz. 12.

percentages toch weinig uiteenlopen. Wanneer nu grootverladers regelmatig van vervoerder veranderen, waarbij aan de bedrijven die het vervoer op hun beurt verwerven steeds een vergunning wordt verleend, is een algemene overcapaciteit goed mogelijk.

Men kan tegenwerpen, dat vergunningen alleen verleend worden, wanneer het betrokken vervoer bijdraagt tot de rentabiliteit van de onderneming. Nu in feite de vergunningverlening steeds doorgaat, zou hieruit de conclusie getrokken kunnen worden, dat in het algemeen een overschot boven de gemiddelde kosten mogelijk is. Van overcapaciteit zou dan geen sprake kunnen zijn. Een analyse van de bedrijven, die de afgelopen jaren vergunningen hebben aangevraagd, leert echter dat steeds eenzelfde groep, relatief grote bedrijven, uitbreiding van de tonnage verzoekt. Blijkbaar is het voor deze bedrijven nog mogelijk bij het huidige tarievenpeil rendabel te werken. Het betreft hier een relatief klein aantal bedrijven. Als voorwaarde voor evenwichtige verhoudingen is echter gesteld, dat de bedrijven in het algemeen rendabel kunnen werken. Uit het feit, dat vergunningen worden verleend, d.w.z. dat rendabele bedrijven in het ongeregeld wegvervoer aanwezig zijn, kan dus niet worden afgeleid dat zich geen algemene overcapaciteit voordoet.

Gegeven deze conclusie komt nu de vraag naar voren, op welke wijze de commissie kan vaststellen of er sprake is van algemene overcapaciteit.

THERMOMETERS VOOR ONEVENWICHTIGE VERHOUDINGEN

Teneinde na te kunnen gaan in hoeverre van „evenwichtige verhoudingen” sprake is heeft de CVV vijf criteria ontworpen, ook wel thermometers genaamd:

- „1. de ontwikkeling van de industriële productie op grond van de correlatie met het interlokale beroepsvervoer met vrachtauto's;
2. de relatie tussen de ontwikkeling van de vervoerprestatie en het vergunde laadvermogen;
3. de ontwikkeling van de feitelijk berekende vrachtprijzen;
4. de algemeen financieel-economische positie van de bedrijfstak, i.c. de bruto-winstgevendheid der vervoerondernemingen;
5. de fysieke benutting (c.q. stilstand) van het vervoermaterieel”.⁶

In het navolgende zal worden gezien, welke de waarde is van deze thermometers voor het vaststellen van een situatie van algemene overcapaciteit op de markt van het ongeregeld wegvervoer.

In zijn in de inleiding vermelde toespraak stelt Mr. van Andel, dat de CVV niet heeft kunnen constateren, dat er een discrepantie zou zijn ontstaan tussen de ontwikkeling van de vergunde capaciteit en de hiermee verrichte vervoerprestaties. Wel zou er sprake zijn van toenemende seizoenovercapaciteit in bepaalde delen van het land, waarschijnlijk als gevolg van de overgang van campagnevervoer van de binnenvaart naar het wegverkeer. In het laatst verschenen jaarverslag van de commissie lezen wij⁷:

„Ook bij het goederenvervoer over de weg moet de commissie een voortgaande verslechtering van de rentabiliteit constateren... De oorzaak is, althans in eerste aanleg, niet gelegen bij de capaciteit. De terzake aanwezige thermometers tonen een alleszins redelijke, evenwichtige, ontwikkeling der benutting en geven op zich geen aanleiding tot vermoeden van overcapaciteit. Wel echter is de vraag gewettigd of de gehandhaafde fysieke

benutting dezer capaciteit niet is verkregen door het behouden c.q. aantrekken van weinig rendabel of zelfs onrendabel vervoer”.

De opmerking van Mr. van Andel betreft de tweede thermometer, de relatie tussen de voor binnenlandse vervoer vergunde capaciteit en de verrichte vervoerprestaties (in ton/km). Ook volgens het jaarverslag van de CVV over 1966-1967 toonde dit criterium een evenwichtig beeld. In indexcijfers uitgedrukt was de verhouding in 1966: 101, op basis van 1955 = 100. De waarde van de genoemde thermometer is naar onze mening twijfelachtig. Geen rekening wordt gehouden met een eventuele produktiviteitsstijging ten gevolge van het gebruik van nieuwe technieken, met name op het gebied van laden en lossen. In de zeescheepvaart heeft men kunnen constateren dat dezelfde vervoerprestatie, uitgedrukt in ton/km, verricht kan worden door een steeds kleinere vloot⁸. Op grond van deze thermometer lijkt ons geen uitspraak mogelijk over het al of niet aanwezig zijn van evenwichtige verhoudingen.

De zinsnede uit het jaarverslag wijst op hantering van de vijfde thermometer. Volgens de CVV kan er geen sprake zijn van algemene overcapaciteit, omdat de fysieke benutting van de capaciteit op peil blijft. Men dient zich echter te realiseren, dat bedrijven de mogelijkheid bezitten tegen verliesgevende prijzen een hoge bezettingsgraad te handhaven. Een dergelijke bedrijfspolitiek is rationeel, wanneer afstoten van de capaciteit tot nog grotere verliezen zou leiden. Uit het jaarverslag 1966-1967 blijkt dat deze situatie zich voordoet. Het handhaven van de fysieke benutting is ook volgens de commissie waarschijnlijk alleen mogelijk geweest door vervoer tegen verliesgevende tarieven te verrichten. In feite betekent dit, dat ook de door de commissie gehanteerde vijfde thermometer geen indicatie kan verschaffen of zich al of niet overcapaciteit voordoet.

Een beschouwing van de overige thermometers wijst het volgende uit. Op de eerstgenoemde thermometer viel volgens de commissie tot 1961 een duidelijke samenhang af te lezen tussen de ontwikkeling van de industriële productie en die van het interlokaal beroepsvervoer met vrachtauto's⁹. Sedert 1961 is het vervoer echter sterker toegenomen dan op grond van de tot 1961 geconstateerde relatie mocht worden verwacht. De commissie geeft hiervoor enige oorzaken aan, maar komt toch tot de conclusie dat een deel van de 25.000 ton laadvermogen die in 1964 meer was verleend dan op grond van de correlatieberekening het geval had moeten zijn, als overcapaciteit diende te worden beschouwd! Merkwaardig is, dat in de latere jaarverslagen op deze overcapaciteit niet meer wordt teruggekomen. Wel stelt de CVV in haar jaarverslag 1966-1967 — op zichzelf terecht — dat de index van de industriële productie minder bruikbaar wordt voor een correlatieberekening met het vervoer, als gevolg van de groeiende betekenis van bedrijfstakken die weinig vervoer opleveren¹⁰. Dit betekent, dat het wegvervoer in mindere mate zou moeten groeien, dan op grond van de vroeger geconstateerde relatie met de index van de industriële productie kon worden verwacht. Wanneer men hiernaast echter de constatering stelt uit het jaarverslag 1964, dat de groei van het wegvervoer sneller verliep dan volgens de relatie berekend was, had de commissie in ieder geval uit deze ont-

⁶ Verslag der C.V.V. 1964, blz. 15.

⁷ Verslag der C.V.V. 1966-1967, blz. 4.

⁸ H. Leerink in *Het Financieele Dagblad*, 23 oktober 1968, blz. 9.

⁹ Verslag der C.V.V. 1964, blz. 17.

¹⁰ Verslag der C.V.V. 1966-1967, blz. 34.

wikkeling kunnen concluderen, dat zich een verstoring van het evenwicht voordeed.

Vervolgens de derde thermometer, de ontwikkeling van de feitelijke berekende vrachtprijzen. De betekenis van dit criterium is niet duidelijk. Welke betekenis kan aan een daling of stijging, of constant blijven van deze prijzen ontleend worden? Men kan stellen dat een daling wijst op overcapaciteit, maar deze daling kan ook een gevolg zijn van dalende kosten in het wegvervoer, die als gevolg van concurrentie in de prijzen doorwerken. De CVV stelt o.i. dan ook terecht, dat het verloop van de vrachtprijzen *in samenhang met de ontwikkeling der kostprijzen* een aanwijzing geeft m.b.t. de realisering van het gewenste evenwicht op de vervoermarkt¹¹. Wanneer deze thermometer echter niet het prijspeil op zich betreft maar de verhouding tussen prijzen en kosten, kan hij gelijk worden gesteld met de vierde, die van de bruto winstgevendheid.

Het voorgaande resumerend blijkt, dat van de vijf door de commissie gehanteerde thermometers er drie, nl. de tweede, de derde en de vijfde, geen indicatie kunnen verschaffen terzake van evenwichtsverstoring op de markt van het ongeregeld vervoer. De eerste thermometer, die in 1964 indicaties gaf voor een verstoring van het evenwicht, is later door de commissie onbruikbaar verklaard. Blijft over de vierde thermometer, die van de bruto winstgevendheid. Wij willen nu meer in extenso nagaan of deze thermometer een bruikbaar criterium vormt voor het vaststellen van overcapaciteit.

DE CVV EN DE BRUTO WINSTGEVENDHEID

In zijn rede noemde de voorzitter van de commissie twee factoren ter verklaring van de slechte rentabiliteit. De eerste factor zou zijn de structuur van de vervoermarkt, waar grote verschillen in krachtverhouding bestaan tussen de aanbieders en de vragers van vervoerdiensten. Derelatief zwakke positie van de vervoerder zou ten eerste een gevolg zijn van het groot aantal aanbieders, in vergelijking met het aantal vragers op verschillende deelmarkten. Ten tweede wordt gewezen op de mogelijkheid voor de verlader om over te gaan op eigen vervoer. Tenslotte wordt de positie van de vervoerders nog verzwakt doordat velen van hen ten aanzien van hun basisvervoer afhankelijk zijn van één verlader. De tweede factor die de CVV ziet als oorzaak van de slechte rentabiliteit is het grote aantal familiebedrijven in het goederenvervoer over de weg.

Het argument van de structuur van de vervoermarkt beziende valt ten eerste op te merken, dat het bestaan van een relatief klein aantal vragers in de praktijk niet tot een zwakke positie van vervoerders blijkt te leiden. Uit het eerder genoemde onderzoek naar de betekenis van de groot-verlader blijkt juist, dat de consequenties van het in belangrijke mate verrichten van vervoer voor grootverladers uitgesproken gunstig zijn voor de bedrijfsuitkomsten¹². De groot-verlader blijkt zijnerzijds in sterke mate gebaat te zijn bij het onderhouden van een vaste relatie met een vervoeronderneming. Hiermee is tevens aangegeven, dat de door Mr. van Andel genoemde afhankelijkheid van één verlader niet kan gelden als oorzaak van slechte rentabiliteit.

De mogelijkheid, dat de verlader overgaat op eigen vervoer kan niet geïsoleerd als oorzaak van slechte rentabiliteit worden beschouwd. Indien een verlader ertoe overgaat eigen vervoer in de plaats te stellen van beroepsvervoer betekent dit, dat overcapaciteit bij het beroepsgoederenvervoer zal ontstaan. Daling van de rentabiliteit bij het

beroepsvervoer valt slechts via deze schakel te verklaren. De conclusie uit het voorgaande is, dat de structuur van de vervoermarkt geen verklaring kan geven voor de slechte rentabiliteit.

De tweede door Mr. van Andel genoemde factor is het grote aantal familiebedrijven in het goederenvervoer over de weg. Deze zouden de gevolgen van loonkostenstijgingen van de laatste jaren minder direct ondervinden dan de ondernemers die van arbeid in loondienst afhankelijk zijn. De ervaring leert volgens Mr. van Andel, dat vele van deze familieondernemingen opmerkelijk traag zijn in het verhogen van hun vrachtprijzen. Blijkbaar heeft de voorzitter der CVV de kleinere familiebedrijven op het oog, waarin geen werknemers in loondienst werkzaam zijn.

Men zou kunnen veronderstellen dat juist deze kleine familiebedrijven de onrendabele bedrijven in de bedrijfstak vormen. Gebleken is echter, dat er weinig samenhang bestaat tussen de slechte rentabiliteit en de bedrijfsgrootte. Uitzonderingen vormen de bedrijven met een laadvermogen van meer dan 100 ton, en de eenmansbedrijven, die in het algemeen een betere rentabiliteit tonen. De eenmansbedrijven behoren eveneens tot de kleine familiebedrijven¹³. Voor zover een deel van deze familiebedrijven onrendabel is, zou dit verklaard kunnen worden uit de trage aanpassing van de prijzen. Hiermee is echter niet bewezen, dat indien deze bedrijven de prijzen niet traag zouden aanpassen, zij rendabel zouden zijn. Anders gezegd: niet is aangetoond, dat de factor „overcapaciteit” geen oorzaak is van de slechte rentabiliteit. Wel kan worden geconcludeerd, dat ook het criterium van de bruto winstgevendheid niet voldoende bruikbaar is voor het vaststellen van overcapaciteit.

SLOTOPMERKINGEN

Uit het voorgaande kan worden afgeleid, dat er sterke aanwijzingen bestaan, dat de slechte rentabiliteit bij het ongeregeld vervoer over de weg verklaard moet worden uit een situatie van overcapaciteit. De door de CVV aangevoerde factoren kunnen niet als voldoende verklaring van de slechte rentabiliteit worden beschouwd. Tevens leidt dit tot de conclusie, dat het instrumentarium van de CVV niet toereikend is om met zekerheid vast te stellen of zich overcapaciteit voordoet. In de concrete situatie betekent dit, dat er, wederom, sterke aanwijzingen bestaan, dat de commissie een te royaal vergunningenbeleid heeft gevoerd.

Enkele consequenties van de situatie op de markt voor het ongeregeld vervoer verdienen nog nadere aandacht. Het lage vrachtenpeil op deze markt als gevolg van overcapaciteit beïnvloedt het vrachtenpeil en de vervoerde hoeveelheid goederen van de Nederlandse Spoorwegen. Een verkleining van de overcapaciteit gepaard met een stijging van het vrachtenpeil zou de concurrentiepositie van de spoorwegen verbeteren.

Voorts kan men constateren, dat de huidige situatie een concentratie in het ongeregelde wegvervoer in de hand werkt. Zou hier, gegeven het feit dat concentratie een der doelstellingen vormde van de WAG, sprake kunnen zijn van een doelbewust beleid van de CVV?

A. Martini

Drs. A. J. M. van Westerop

¹¹ *Verslag der C.V.V. 1962*, blz. 81.

¹² *De betekenis van de grootverlader*, blz. 66.

¹³ *Verslag der C.V.V. 1966-1967*, blz. 54.

Groenzones en industrieterreinen (II)*

MIDDELEN TER BESTRIJDING VAN LUCHTVERONTREINIGING

Luchtverontreiniging door stoffen of gassen kan men bestrijden:

1. bij de bron

a. door filters, welke de uitgestoten stoffen tegenhouden. Voor de grovere fracties levert dit goede resultaten op; voor de fijne stofkernen en gassen bieden filters geen oplossing. Het is mogelijk gasvormige verontreinigingen uit te wassen in een vloeistofbad. Fijne stofkernen kleiner dan $\frac{1}{10}$ micron (zeer gevaarlijk voor de gezondheid tengevolge van de grote adsorptie-oppervlakte voor gassen in de lucht) zijn zeer talrijk, nl. 95% van alle stofdeeltjes in aantal. De grovere kernen zijn slechts 5% in aantal, doch 95% in gewicht van het totaal. De fijnere stofkernen zijn slechts te elimineren door elektrostatische neerslagmethoden¹.

b. door uitstoting op grotere hoogten door hoge pijpen (Shell-Pernis, 210 m). Door deze methode, die het probleem niet oplost maar verschuift, kunnen de stof- en gasconcentraties zich sterk verdunnen; de grovere stofdelen slaan echter in een groter gebied neer dan bij lagere pijpen, terwijl de fijnere stofdeeltjes en gassen minder geconcentreerde verontreinigingen geven over grotere gebieden.

c. door betere produktiemethoden, bijv. betere (na)verbranding, welke de verontreiniging in omvang of agressiviteit doen afnemen¹.

2. door gebruik te maken van de instabiliteit van de atmosfeer

a. door situatiekeuze voor zware industriegebieden in milieus met een instabiele atmosfeer, d.w.z. met veel wind en veel uitwisseling van luchtlagen in verticale richting. De kustgebieden van ons land bieden in dit opzicht waarschijnlijk de beste mogelijkheden. Wel dient gezien te worden of de hogere luchtvochtigheid in de kustgebieden in vergelijking met meer landinwaarts gelegen situaties deze hogere potentie niet afzwakt. Nader onderzoek hierover is zeer gewenst.

b. door maatregelen welke de instabiliteit van de atmosfeer verhogen. Dit kan men bereiken door verhoging van de turbulentie van de lucht door het opwerpen van gesloten of half-open barrières, bijv. aarden wallen, muren en gebouwen of beplantingsstroken. Deze barrières veroorzaken een verhoogde neerslag van stofdeeltjes. Bij gesloten barrières slaan de grove deeltjes wel neer, maar worden ook weer gemakkelijk opgenomen (vgl. met stof in straten). Bij beplantingsstroken als bosgordels of beplante wallen slaat zowel een deel van het grovere als fijne stof neer, maar bovendien wordt het ook vrijwel niet meer opgenomen. Deze laatste barrières verdienen daarom in het algemeen de voorkeur. Op de werking van de groenzones met betrekking tot de luchtverontreiniging wordt hieronder nader ingegaan.

DE BETEKENIS VAN GROENZONES IN DE STRIJD TEGEN DE LUCHTVERONTREINIGING

1. Groenzones absorberen stof uit de atmosfeer (door filtering of verhoogde turbulentie). Groenstroken van 50-100 m blijken reeds voldoende te zijn om het stofgehalte van de lucht met een 50% te doen dalen. De fijnste stofdelen worden over het bos meegevoerd. Verschillende groenstroken achter elkaar kunnen ook deze deeltjes steeds verder uit de lucht filteren. Op 10 m afstand van een weg werden in het Georgspark te Hannover 35.600 stofdeeltjes gemeten in 1 liter lucht en op 30 m nog slechts 19.900. Aan de andere zijde van de weg werden in een bebouwd gebied daarentegen 47.500 stofdeeltjes gemeten².

Bernatzky³ vermeldt nog de resultaten van een onderzoek van W. Lamp uit 1947 naar de werking van beplantingen op de stofneerslag in Frankfurt am Main:

Deeltjes per luchtquantum

	's Morgens	's Middags	's Avonds
Stadscentrum	15.120	13.220	18.370
Centraal station	16.830	18.310	17.640
Park	3.260	1.180	3.140
Boomvrije straat	12.880	10.180	11.490
Straat met boombeplanting	3.870	3.040	3.830

Uit metingen van Röttschke en Neuwirth bleek dat tussen bosrand en midden van het bos het stofgehalte in de lucht 50% daalde⁴.

2. Groenzones kunnen gassen in lichte mate binden. Uit metingen van Köck⁴ in een fijnsparbos bleek dat de naalden van de fijnspar SO₂ uit de lucht vastlegden in de vorm van SO₃. Het SO₃-gehalte in de ademhalende organen liep daardoor bijv. in 2 maanden op van 0,24 tot 0,35%, ofwel bij deze adsorptie werd rond 38% van de oorspronkelijk in de lucht aanwezige verontreiniging vastgelegd. Ook andere houtsoorten kunnen dit in evenredigheid met de oppervlakte van de bladeren (veel bij beuk). Bij grote concentraties van bijv. SO₂ gaan echter de bladeren dood.

* (I) in *ESB* van 12 februari 1969, blz. 148-153. Een tweetal kleine foutjes is geslopen in de legende van het op blz. 152 afgedrukte model. Het raster is 1x1-km; achter woonhuis dient te staan: totaal 650.000 inwoners.

¹ J. Rodriguez en J. Mahfouz: „Air pollution U.S.A.”, *Water-Bodem-Lucht*, nr. 4, 1967.

² Grundmann in H. Fortmann e.a.: *Raucheinwirkungen im Gartenbau*. Landwirtschaftsverlag, Hiltrop 1963.

³ A. Bernatzky: „Schutzbepflanzungen zur Luftreinigung und Besserung der Umweltbedingungen”, *Baumzeitung*, nr. 3, 1968.

⁴ J. K. Hylkema: *Boom en bos, een middel in de strijd tegen luchtverontreiniging*. „De Dorschkamp”, Wageningen 1967.

⁵ A. Raad: „De luchtverontreiniging en het groen”, *Beplantingen en boomkwekerij*, nr. 6, 1967; A. Bernatzky: „Klimawirkungen von Grünflächen und ihre Beziehungen zur Städteplanung”, *Anthos*, nr. 1, 1966; A. Bernatzky: „Schutzbepflanzungen”, a.w.

In het algemeen moet men de mogelijkheden van vastlegging van gassen door groenzones niet te hoog aanslaan ⁵. Dit te meer daar gassen en lichte stofkernen zich op diverse hoogten over grote afstanden verspreiden. Een bosgordel op korte afstand van het industriegebied vangt dus wel iets weg uit de lagere luchtlagen, maar achter het bos kunnen dan weer dezelfde concentraties voorkomen ⁶.

3. Groenzones kunnen een deel van de radio-actieve stoffen uit de lucht doen neerslaan. W. Herbst ⁷ constateerde dat beplantingen de radio-actieve luchtverontreiniging zowel in vaste als gasvormige vorm kunnen reduceren. Onderzochte bomen bleken bijv. aan de windzijde 4 maal zo radio-actief te zijn als aan de luwzijde. In stadsdelen met weinig groenzones werd slechts 60-75% van de radio-actieve fall-out gemeten ten opzichte van de stadsdelen zonder groenzones.

4. Groenzones (met name de smallere groenstroken) kunnen de turbulentie in de lucht bevorderen, daardoor stoffen en gassen doen neerslaan, maar tevens een verspreiding of verdunning van de verontreinigde lucht bewerkstelligen.

5. Groenzones kunnen, evenals wallen en muren, de geluidshinder-helpen verminderen. De demping van het geluid is afhankelijk van de ruwheid van het getroffen oppervlak. Ruwe oppervlakken bevorderen de turbulentie en daarmee de demping in de lucht. De oppervlakte-ruwheid is voor bos zeer groot, waardoor het geluid gedempt wordt, voor een grasvlakte matig en voor een wateroppervlak, dat het geluid niet dempt, zeer gering. Een aanmerkelijke vermindering van het geluid, te weten met 35 à 46 dB wordt echter pas bereikt bij groenzones met een breedte van 200 à 250 m ⁸.

6. Groenzones kunnen een belangrijke rol spelen bij het dempen van drukgolven ten gevolge van explosies; hiervoor geldt hetzelfde als sub 5 voor het geluid is gezegd. Ook zijn groenzones van belang als brandwering. Zij kunnen zodoende een belangrijke rol spelen bij het bevorderen van de veiligheid van de bewoners van het gebied.

7. Groenzones scheppen afstand, zowel fysisch als psychologisch. Aan een woonmilieu — waar een gunstig leefklimaat moet heersen voor alle bewoners — worden veel hogere eisen gesteld dan aan een industriegebied, waar in principe alleen gezonde arbeiders vertoeven. Een groenzone maakt een geleidelijke overgang mogelijk tussen deze twee verschillende milieus en kan bovendien voorkomen, dat hun onderlinge afstand te klein wordt.

Ook psychologisch is deze marge van groot belang ⁹. Voor de bewoners is het een veilig idee dat zich tussen hen en de industrie een begroeide ruimte bevindt, ook al zal deze de industrie visueel niet camoufleren. Groenzones met een behoorlijke landschappelijke dichtheid kunnen er op deze wijze belangrijk toe bijdragen het „Hoogvliet-effect“ bij industriegebieden te vermijden.

8. Tenslotte zijn groenzones van belang voor de zuurstofproductie, in het bijzonder als ze zijn opgebouwd in 3 etages: bomen, struiken én kruiden ¹⁰. In de zuurstofbehoefte ter plaatse van steden en industrieterreinen wordt evenwel in overwegende mate voorzien door aanvoer van elders door de wind.

VORMGEVING VAN GROENZONES IN VERBAND MET DE FUNCTIES, DIE ZE MOETEN VERVULLEN

Ten aanzien van *stofneerslag*. Groenstroken van 50 à 100 m kunnen een groot gedeelte van de grovere stoffracties uit de lucht doen neerslaan. Fijnere stofdeeltjes vliegen er

grotendeels overheen. Bij een hoogte van 10 m van de groenstroken is het „beschuttingseffect“ werkzaam over 10 à 20 maal de hoogte, ofwel 100 à 200 m ¹¹. De beste zuiveringseffecten worden waarschijnlijk bereikt door groenzones opgebouwd uit afwisselend groenstroken van 10 à 50 m breedte (met een doorlatendheid van 40%) en met gras begroeide ruimten van 100 à 200 m breedte, bij een totale minimum breedte van de zone van 1 km (zie het op blz. 182 weergegeven model). De richting van de stroken houtgewas is afhankelijk van de richting van de wind: stroken loodrecht op de wind hebben het meeste effect. In het algemeen zal daarom een enigszins netvormige structuur van de coulissen de gunstigste opbouw van groenzones betekenen.

Ten aanzien van *gasneerslag*. Vanwege de grote verspreiding van de gassen zijn deze slechts fragmentair te vangen door groenzones. Enig effect sorteren zeer brede groenzones van 2 à 4 km breed. De opbouw van de zones moet weer zo veel mogelijk afwisselend zijn met gesloten groenstroken en open ruimten, als boven beschreven.

Ten aanzien van *geluidshinder*. Groenstroken van een

⁵ D. Hennebo: „Möglichkeiten und Grenzen der Staubfilterung durch Grünflächen und Anpflanzungen“, in H. Fortmann e.a., a.w.

⁷ A. Bernatzky: „Schutzbepflanzungen“, a.w.

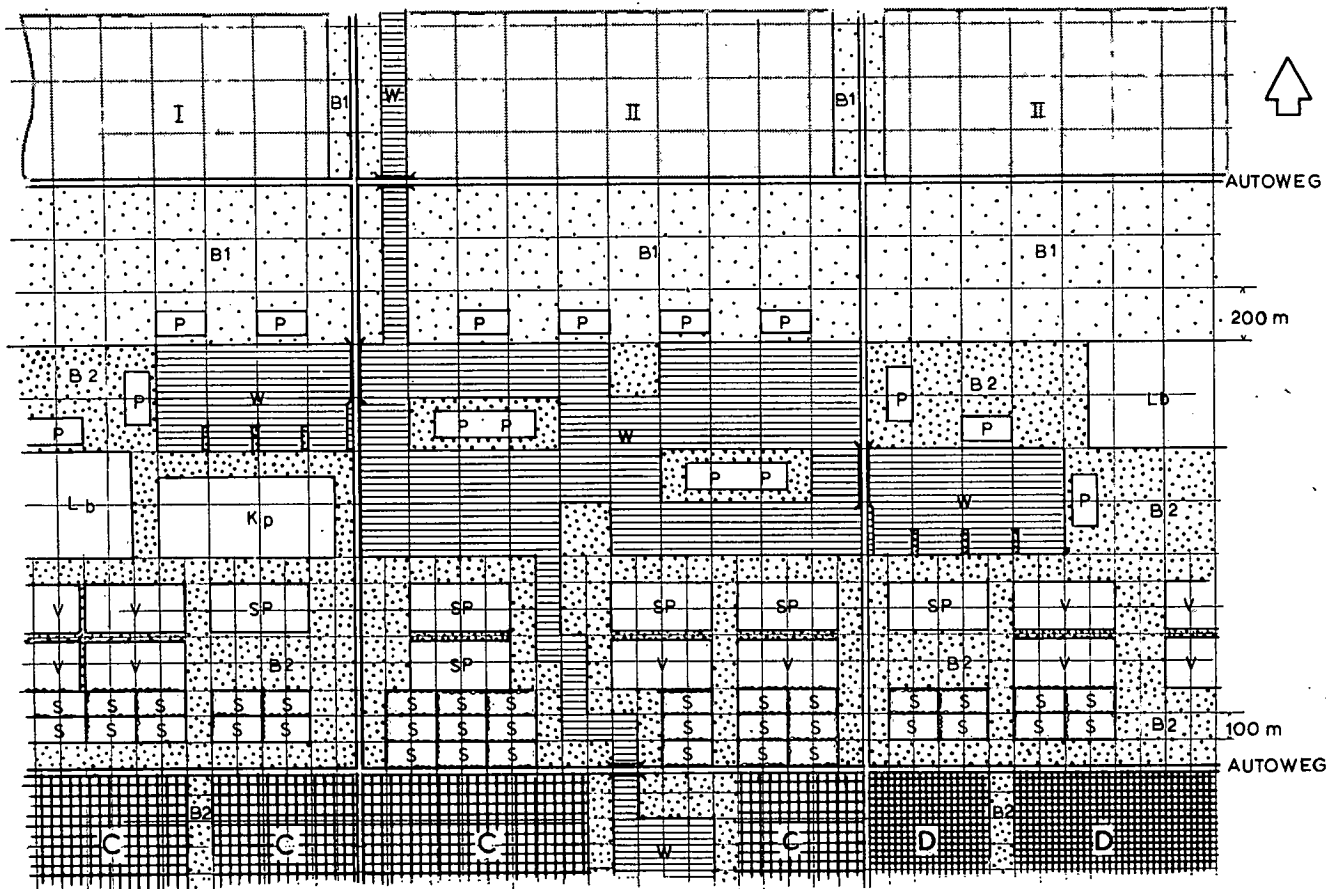
⁸ KNMI: *Rapport ten behoeve van de Directeur van het havenbedrijf van de gemeente Rotterdam omtrent de inrichting van de afscheidingsstrook tussen de kust van Oostvoorne en het geprojecteerde industriegebied op de Maasvlakte*, 1963.

⁹ Deze marge mag dan niet gezien worden als een marge om te gebruiken voor latere uitbreidingen van de industrie.

¹⁰ A. Raad, a.w.; A. Bernatzky: „Klimawirkungen“, a.w.

¹¹ J. A. van Rhee: *Windbeschutting van cultuurgewassen, vooral onderzocht voor fruit* (dissertatie Wageningen), Arnhem 1959; R. J. van der Linde: „De invloed van beschutting op de opbrengsten van land- en tuinbouwgewassen in Nederland“, *Landbouwkundig Tijdschrift*, nr. 18, 1963.

MODEL VOOR DE OPBOUW VAN EEN GROENZONE TUSSEN WOON-EN INDUSTRIEGEBIED

RASTER 100x100 m

schaal 1:250

C = woonmilieu met 75 inw/ha
 D = woonmilieu met 100 inw/ha
 I = industriemilieu voor basisindustrie
 II = industriemilieu voor zware industrie
 B1 = productiebos met vnl. populier
 B2 = parkbos met eik, es, iep, populier, ed

W = water(zandwinplas bv)
 Lb = landbouw
 P = picknickveldjes
 Kp = kampëerterreinen
 V = volkstuinten
 S = sportvelden
 SP = vrije sport, speel- en ligweiden

— greenstroken van 20 m breed
 ~ greenstroken van 10 m breed

20-12-68

200 m breedte kunnen de ergste geluidshinder wegnemen. De opzet van de stroken moet dan zo gevarieerd en „parkachtig” mogelijk zijn. Dus geen gesloten massa's. Bij groenzones van meer dan 1 km is de geluidshinder vrijwel nihil.

Ten aanzien van *explosiegevaar*. Waarschijnlijk kunnen slechts brede groenzones van meer dan 2 km breed en gevarieerd opgezet, effect sorteren. Gegevens zijn hierover niet voorhanden. Behalve aan groenstroken kan men in deze ook denken aan een stelsel van (beplante) wallen en muren, welke de geluids- en drukgolven helpen breken.

Ten aanzien van *brandgevaar*. Groenstroken met veel loofhout en los opgezet (veel brandgangen) isoleren een brand goed. Breedten van 100 à 200 m zijn daartoe voldoende.

In dit verband dient nog te worden opgemerkt dat de werkzaamheid van groenzones die opgebouwd zijn uit loofhout, tengevolge van de bladafval in het winterseizoen, aanzienlijk minder is dan in de zomer. Dit kan gedeeltelijk gecompenseerd worden door het gebruik van naaldhoutsoorten, waarbij om redenen van resistentie en bodem de soortkeuze minder gevarieerd is dan bij loofhout.

VORMGEVING VAN GROENZONES IN RELATIE TOT DE VERSCHILLENDE INDUSTRIEMILIEUS

In *ESB* van 12 februari gaven wij in de laatste 2 kolommen van de tabel op blz. 150-151 een schema voor de aard en de formaten van groenzones bij de verschillende industriemilieus. Ten aanzien van de genoemde parktypen met hun kenmerken zij verwezen naar de tabel op blz. 92 en 93 in het jaarverslag van de Rijksplanologische Dienst over 1966.

Men kan een onderscheid maken tussen:

- grote groenelementen in de vorm van groenzones van meer dan 1 km breedte met zuiverings- en isolatiegroen, dat weinig parkachtig van opzet is (bijv. met veel productiebos, populieren, en landbouwruimten — akkers, weiden — in de sfeer van een regionaal of stadsgewestpark).
- kleine groenelementen in de vorm van groenzones tot een 200 m breedte met afschermings-, aankledings- en pauzegroen en een meer parkachtig karakter (bijv. met veel boomgroepen, beplante wallen en gazons, sport- en speelvelden in de sfeer van stedelijke parken en plantsoenen).

De grote groenelementen behoren bij de eveneens weinig gedifferentieerde milieus van de basis- en zware indus-

trieën. Bij de industrieën welke veel verontreinigingen produceren kan men denken aan zuiverende en isolerende zones van 2 km of meer breedte. Daar het effect van het groen voornamelijk betrekking heeft op demping van geluid en filtering van grovere stofdeeltjes uit de lucht kan men wat betreft deze aspecten in de bufferzones tussen industrie- en woongebieden eventueel volstaan met bijv. een netvormige structuur van groenstroken van ca. 200 m, met daar tussenin minder verontreinigende typen industrie. Deze industrieterreinen hebben een dichter net van verkeerswegen en leidingzones, waarlangs tevens enige groenstroken van 50 à 100 m breedte kunnen worden geprojecteerd, welke zuiverend werken ten aanzien van de verontreinigingen door de verkeerswegen en de diverse industrieën.

De kleine groenelementen behoren bij meer gedifferentieerde milieus van de lichtere industrieën, welke beter in de woonmilieus kunnen worden geïncorporeerd doordat ze weinig gevaarlijke luchtverontreinigingen produceren. Dit kan groen zijn in de vorm van aankleding van gebouwen, pauzetuinen bij de kantines (eventueel collectief pauzepark voor verschillende bedrijven) of aankledende en afschermdende groenstroken langs verkeerswegen. Deze functies van het groen kunnen worden gecombineerd met de recreatieve functies van stedelijke parken, waarvan een goed voorbeeld gegeven wordt door het ontworpen stadspark tussen Delft en Rijswijk, gelegen tussen de industriegebieden van beide steden.

In het algemeen zal men bij het ontwerpen van het groen bij industriegebieden moeten trachten zo veel mogelijk combinaties te maken met andere daarbij passende bestemmingen zoals voor recreatie en produktie. Dit geldt te meer omdat de beplantingen die nu worden aangebracht (zoals bij Brielse Meer) in feite pas over 20 à 30 jaar volledig hun functies ten aanzien van zuivering, isolatie of recreatie gaan vervullen. Men mag verwachten dat tegen die tijd ook de mogelijkheden om de luchtverontreinigingen bij de bron te bestrijden zowel technisch als economisch belangrijk zullen zijn verbeterd, zodat grote delen van de nu aan te leggen groenzones in de toekomst een hogere recreatieve waarde zullen kunnen verkrijgen. Deze veronderstelling houdt ook een scepticisme in ten aanzien van de waarde van 2 à 4 km brede, met bos en park ingerichte groenzones overal rondom basisindustrieterreinen (daar gassen en fijne stoffen zelfs dan nog maar in beperkte mate worden weggevangen). Het inrichten van deze zones tot park lijkt daarom alleen dan zin te hebben, indien er op die plaats nu of in de toekomst behoefte bestaat aan recreatieve bestemmingen zoals dat bijv. het geval is met Spaarnwoude.

KEUZE VAN BOOM- EN STRUIKSOORTEN VOOR DE GROENZONES

De houtsoortkeuze van groenzones wordt bepaald door a. de groeibepalende omstandigheden: kwaliteit van bodem, water en lucht, het klimaat, de expositie en b. de milieuhygiënische, recreatieve en bosbouwkundige functies en nevenfuncties die de groenzones moeten vervullen. De soort en keuze en de groei — zo ook het effect van de groenzones ten aanzien van de luchtverontreiniging — worden beperkt door elke afwijking van het optimum van elk der groeibepalende factoren. Extra beperking wordt veroorzaakt wanneer twee of meer factoren ongunstig zijn. In dit verband spelen naast de luchtverontreiniging de kwaliteit van de bodem, het peil van het grondwater

Bericht

Hierdoor delen wij onze donateurs, leden en abonnees mede, dat dezer dagen gebruik zal worden gemaakt van de verleende toestemming tot automatische giro-afschrijving van aan ons verschuldigde bedragen.

De donatie voor 1969 bedraagt f. 100. De contributie bedraagt f. 50 (buitenland — uitgezonderd België en de Nederlandse Antillen — f. 57,50). De abonnementsprijs voor particulieren en studenten bedraagt resp. f. 44,72 en f. 31,20 (incl. BTW). Voor particulieren en studenten in het buitenland — eveneens uitgezonderd België en de Nederlandse Antillen — bedraagt de abonnementsprijs resp. f. 50,50 en f. 37,50. Alle bedragen per kalenderjaar.

Stichting

Het Nederlandsch Economisch Instituut

en de expositie een belangrijke rol. De bodem moet bijv. van zeer goede kwaliteit zijn, waartoe een goede bodemvoorbereiding meestal onontbeerlijk is¹². Ook mag het grondwaterpeil niet te hoog zijn, daar anders bomen slechts vlak gaan wortelen en dan zeer windgevoelig worden (omwaaien).

Ook de expositie, de mate waarin de houtopstanden zijn blootgesteld aan de wind, is vooral in het kustgebied zeer belangrijk. Het bezwaar van expositie is grotendeels te ondervangen door de stroken van geboomte aan de windzijde minstens 100 à 200 m breed te maken; bij breedten van minder dan 100 m loopt de groei ten gevolge van deze factor onevenredig terug, tenzij meerdere stroken vlak achter elkaar worden geplaatst (bijv. binnen een afstand van 4 à 6 maal de hoogte van de strook)¹³.

Voor de groenzones in de nabijheid van de basisindustrieën kan men slechts die soorten bomen en struiken gebruiken, welke resistent zijn tegen de optredende luchtverontreinigingen. Vlak bij de bron (intensieve neerslag) blijkt vrijwel geen boom, struik of plant resistent te zijn. Op enige afstand van de bron (meer dan 100 à 200 m over het algemeen) zijn verschillende soorten resistent en wel de loofhoutgewassen: populier, wilg, els, eik, plataan, berk, beuk en liguster¹⁴. Deze soorten kan men het best aan de windzijden planten. Achter deze loofhoutstroken van 100 à 200 m breedte kan men dan eventueel altijd groene en daardoor ook 's winters werkzame, maar in het algemeen minder resistente naaldhoutsoorten planten als Sitkaspar, Oostenrijkse den en Lariks. Men kan ook achter de gevarieerde loofhoutrandsingels bijv. pionier- en produktiebossen van populieren planten, eventueel in afwisseling met open ruimten van weiden en wateren en plaatselijk op hogere delen gemengd naaldhout- en loofhoutbos. In de beschutting van de pionierbossen blijken de bostypen van het schermbos en het parkbos (bruikbaar voor de stadsparkdelen tegen de woongebieden aan) de beste resultaten te leveren in de bestrijding van de verschillende vormen van luchtverontreiniging.

Prof. Dr. Ir. F. M. Maas
en Ir. A. J. Beenhakker

¹² J. K. Hylkema, a.w.

¹³ J. A. van Rhee, a.w.; R. J. van der Linde, a.w.

¹⁴ A. Raad, a.w.; J. K. Hylkema, a.w.; H. F. Werkmeister: „Richtige Standortwahl von Industriebetrieben ermöglicht gute Einfügung in die Landschaft“, *Anthos*, nr. 2, 1968.

Revolutie in de detailhandel

NIEUWE VORMEN

Het is algemeen bekend, dat sinds de tweede wereldoorlog in de detailhandel zich tal van wijzigingen hebben voorgedaan en verscheidene nieuwe vormen van kleinhandel, in steeds sneller tempo op elkander volgend, het licht hebben gezien: zelfbediening en semi-zelfbediening, levensmiddelen-supermarkten, one-stop-shopping (supermarkten met levensmiddelen en een kleiner of groter assortiment „non-foods”), winkelcentra-nieuwe-stijl, discount-houses, cash-and-carry-zaken, middenstandswarenhuizen (Zweden), samenwerking tussen detaillisten en verzendhuizen (Engeland, West-Duitsland), idem tussen warenhuizen en postorderbedrijven (West-Duitsland), superettes, verbruikersmarkten, ja wat al niet.

Geruime tijd heeft men, vooral in distributiekringen, de mening horen verkondigen, dat veranderende koopgewoonten van de consument de oorzaak van al deze wijzigingen zouden zijn. Deze mening verwacht oorzaak en gevolg. Koopgewoonten zijn bepaald niet autonoom, doch steeds het gevolg van wijzigingen elders. Enkele voorbeelden mogen dit aantonen. Toen de nylonkousen en andere zgn. probleemloze artikelen op de markt verschenen, hebben de huisvrouwen niet geëist, dat die in levensmiddelenwinkels en supermarkten verkrijgbaar dienden te zijn. Dat die artikelen daar toch verschenen, was eenvoudig een gevolg van het feit dat de fabrikanten voor hun massale productie nieuwe afzetkanalen zochten en vonden. Evenmin heeft de consument erop aangedrongen oude veestallen of verlaten fabrieksgebouwen om te toveren in verkooppunten, de zgn. verbruikersmarkten. Neen, hier hebben handige ondernemers onderkend, dat er geld te verdienen viel door, met minimale huisvestings- en inrichtingskosten en het achterwege laten van praktisch iedere service, de massale verkoop ter hand te nemen van een smal en ondiep assortiment levensmiddelen en andere artikelen.

Al deze nieuwe detailhandelsvormen zijn niet ontstaan omdat de verbruiker dat zo graag wilde, zij zijn hem eenvoudig opgedrongen omdat de steeds aanzwellende stroom van nieuwe en verbeterde oude artikelen niet meer te verwerken is via de van oudsher bestaande distributiekanaalen. En voor zover de consumenten, of bepaalde groepen daarvan, hun voordeel zien in dergelijke nieuwe verschijningsvormen van de kleinhandel, hetzij vanwege het gemak of door uitzonderlijk lage prijzen, maken zij daarvan gretig gebruik.

Deze nieuwe vormen hebben bij hun verschijning beroering verwekt om de eenvoudige reden, dat zij, elk op eigen wijze, het oude vertrouwde distributiepatroon doorbraken. Deze onrust valt evenwel niet te vergelijken met de deining, die in alle geledingen van de distributie ontstaan is als gevolg van het uit West-Duitsland thans ook naar ons land overgewaaide verschijnsel van de verbruikersmarkten. Het is nuttig, de aard van deze laatste nieuwe vorm wat nauwkeuriger te bezien, om daarna de repercussies ervan op de andere schakels van de distributieketen na te gaan.

VERBRUIKERSMARKTEN

De karakteristiek van deze verkoopplaatsen is de vestiging op punten waar veel koopkracht is samengetrokken of — zoals vaak in West-Duitsland, waar reeds vele honderden van dergelijke ondernemingen bestaan — tenminste op plaatsen, die voor grote categorieën kopers gemakkelijk bereikbaar zijn, bijv. aan de grote autowegen. In beide gevallen is, gebaseerd op het overal groeiend autobezit, ruime parkeergelegenheid noodzakelijk. De inrichting is bewust gespeend van elk comfort. Vandaar dat vaak gebruik wordt gemaakt van verlaten fabriekshallen e.d., waar de aangeboden artikelen op hoogst eenvoudige houten stellages voor het grijpen zijn, soms niet eens netjes opgestapeld, doch losweg uit de originele verpakkingen in bakken gestort. Aan de vloeren wordt niets geëgaliseerd, evenmin aan de muren, die hoogstens met schreeuwerige, koopjes vermeldende biljetten worden behangen. Bij de ingang bevinden zich de ook uit de supermarkten bekende wagentjes om de gekochte artikelen in op te stapelen, bij de uitgang de kassa's, waar alles contant moet worden betaald.

De zelfbediening is honderd procent; alle service is uitgeschakeld. Alleen bevindt zich soms bij de uitgang, nadat men de kassa's is gepasseerd, een stapel dozen en andere emballage, waarin de artikelen van de fabriek zijn ontvangen en die nu door de klanten gebruikt kunnen worden om het gekochte in te stouwen en zelf naar de wachtende auto te brengen. Vandaar dat parkeergelegenheid in de onmiddellijke omgeving noodzakelijk is. Het assortiment is bescheiden: wellicht slechts 20% van dat van een warenhuis en het beperkt zich tot de gangbare levensmiddelen, meer of minder textiel, glas en aardewerk e.d., hoewel in West-Duitsland meer en meer „non-foods” ook in deze zaken hun intrede doen: meubels, huishoudelijke artikelen

(I.M.)

 N.V. SLAVENBURG'S BANK

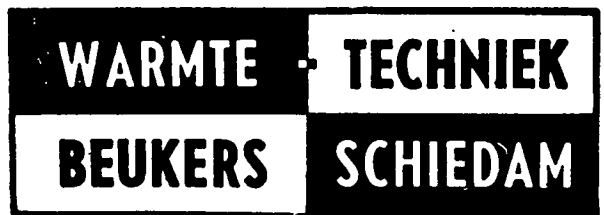
enz. In sommige gevallen is de verhouding daar zelfs reeds ca. 30% levensmiddelen tot ca. 70% andere artikelen. Het valt op, dat men bij de eerstgenoemde goederen verscheidene bekende merkartikelen ontwaart. Het assortiment wordt verder zeer flexibel gehouden en de prijzen zijn uiterst laag met voortdurend aanlokkelijke periodieke koopjes, waarbij soms gegaan wordt tot een korting op de gangbare prijzen van 25% of meer. Bij de geringe investerings- en personeelskosten kunnen de prijzen ook laag zijn. Deskundigen schatten, dat verbruikersmarkten met de helft of nog minder van de gebruikelijke bruto marge kunnen volstaan en dan, als gevolg van de enorme omzetten, toch nog een aanzienlijke netto winst kunnen behalen.

Zoals gezegd, zijn de omzetten enorm. In verschillende in de plaats van inwoning van schrijver dezes (Den Haag; *Red.*) gevestigde verbruikersmarkten was het ook op een gewone door-de-weekse ochtend overstelpend druk en tal van wagentjes waren tot ongekende hoogte opgetast met waren. Soms worden gedeelten van de ruimte aan anderen onderverhuurd (volgens insiders ook een aanzienlijke bron van inkomsten), bijv. aan een bakker of een slager. Bij een der boven bedoelde zaken was dat een slager; voor de toonbank, waar vier bedienden onophoudelijk met de verkoop bezig waren, stond het publiek drie rijen dik. Het bestond voornamelijk uit kopers en koopsters uit die bevolkingsgroep, die er met veel opofferingen een auto op na houdt en die, wellicht met de komende afroming van de vakantie-toeslag door de fiscus reeds in gedachten, met graagte van de lage prijzen gebruik maakten. In een in een andere wijk gevestigde verbruikersmarkt waren de koopsters kennelijk uit een ander milieu, maar het was tekenend, dat de drukte hier aanzienlijk minder was en de wagentjes minder volgeladen. Nochtans was het duidelijk, dat de consument in al deze ondernemingen belangrijke prijsvoordelen kon behalen.

REPERCUSSIONS

Wat de repercussies op de andere geledingen van de distributieketen betreft, zijn daar in de eerste plaats de *fabrikanten*. Die komen in een uiterst moeilijk parket. Het is bekend, dat de verbruikersmarkten zéér belangrijke hoeveelheden kunnen afnemen, bestellingen in een orde van grootte, die voor elke fabrikant bijzonder aantrekkelijk zijn. Wanneer hij een dergelijke aanlokkelijke order accepteert, weet hij zeker dat zijn oude afnemers daarmee krachtig beconcurrereerd zullen worden. Zolang nu de verhouding tussen deze nieuwe orders en die van zijn oude klanten nog maar overwegend ten gunste van de laatste is, zal hij het risico waarschijnlijk nog niet te groot achten, maar wanneer die verhouding zich in enigszins belangrijke mate gaat wijzigen ten gunste van de afname der verbruikersmarkten, loopt hij een goede kans dat een aantal van zijn oude klanten zich van hem afkeert. En juist nu ook hier te lande de verbruikersmarkten sterk in opmars zijn, kost het bepalen van de afzetpolitiek vele fabrikanten hoofdbrekens.

Wat de *grossier* betreft, die bespeurt natuurlijk de weer-slag van de concurrentie, die de nieuwste kleinhandels-vorm zijn klanten aandoet. Misschien zal hij overwegen of hij bemiddelen kan bij die fabrikanten; die het willen vermijden rechtstreeks zaken te doen met de verbruikersmarkten. Voor zover hij leiding geeft aan een vrijwillig filiaalbedrijf staat hij voor de moeilijke beslissing of hij ook de kant van de nieuwe verkoopmethode uit moet, ten

(I.M.)

detrimente van vele der bij hem aangesloten detaillisten. Nu zijn er ook grossiers, die een zgn. cash-and-carry-groothandel exploiteren, oorspronkelijk bedoeld voor kleinhandelaren, die aanvulling van hun voorraad zelf kwamen halen en contant dienden te betalen. Verscheidene van deze ondernemingen zijn, meer of minder openlijk, reeds eerder tot verkoop ook aan consumenten overgegaan en men zou kunnen zeggen, dat zij min of meer de weg-bereiders van de verbruikersmarkten zijn geweest. Ook zij staan nu voor een moeilijke keuze: kunnen zij doorgaan van twee wallen te eten of moeten zij zich op de nieuwe verschijningsvorm concentreren?

De *supermarkten*, ook die van het grootwinkelbedrijf en de verbruikerscoöperatie, hebben het bijzonder zwaar te verduren. Systematisch hebben zij getracht bij het publiek de indruk te wekken goedkoper dan elders te zijn, en nu worden zij geconfronteerd met een kleinhandelsvorm, die hun methode tot in de uiterste consequenties doorvoert en hen met nóg lagere prijzen de loef afsteekt. Zij krijgen nu, zoals een insider het uitdrukte, koekjes van eigen deeg voorgeschoteld! Wie in de dagbladen de meestal „full page“-advertenties van deze concurrerende distributievormen gadeslaat, kan zich een duidelijk beeld vormen van de felle strijd die hier heerst.

Wat de *zelfstandige middenstandswinkelier* aangaat, voor zover hij een speciaalzaak heeft, zal hij de minste last van de verbruikersmarkt ondervinden. Dat ligt in de rede: een breed en diep assortiment moet men immers bij de laatste niet zoeken. Zoveel temeer last evenwel zal de man hebben, die zich tot de meest gangbare artikelen bepaalt. Daarop immers werpt zich nu juist de nieuwe detailhandelsvorm.

GEEN EVOLUTIE, DOCH REVOLUTIE

Zo is dus — met uitzondering van brede groepen consumenten — niemand gelukkig met wat zich thans in de distributie afspeelt. Sommige deskundigen menen dat, zodra het nieuwtje er af is, de toeloop wel zal dalen. Anderen delen die mening niet en wijzen op de ervaringen in West-Duitsland. Deze insiders zijn dan ook van oordeel, dat het verschijnsel zich zal uitbreiden en blijvend zal zijn. Wanneer men zich de toeloop naar de verbruikersmarkten nog eens voor ogen stelt, krijgt men wel de indruk, dat de laatst geciteerden de meeste werkelijkheidszin tonen. Hoe dan ook, de ontwrichtende werking van het nieuwste verschijnsel in heel de distributieketen is onmiskenbaar. Dit is geen evolutie meer, doch een revolutie.

Er gaan stemmen op die om overheidsingrijpen roepen. Er wordt dan gewezen op enkele gemeenten, die maatregelen hebben genomen of binnenkort zullen nemen. In één geval hebben die zelfs tot sluiting geleid, waarschijnlijk

op grond van niet voldoen aan elementaire inrichtings-eisen. Ook wordt gepleit voor intrekking van het verbod van verticale prijsbinding en terecht: een dergelijke maatregel zou de angel die de meeste pijn doet, verwijderen. Nu is het zo, dat het publiek niet om verbruikersmarkten heeft gevraagd, maar grote groepen profiteren er dermate van en het verschijnsel past zó goed bij de huidige loon- en prijspolitiek, dat het irreeël is om te veronderstellen, dat de overheid bij het afwegen van de belangen van de consument tegen die van de distributie, de schaal ten gunste van de laatste zou doen overslaan. Daartoe is de huidige chaos nog niet groot genoeg. Het ziet er overigens wel naar uit, dat die snel groter zal worden.

In de dagbladpers heeft men kunnen lezen, dat een grootwinkelbedrijf zich zal vestigen in een Noordhollands spoorstation en dat zulks ook elders zal gebeuren. Discreet

is al te kennen gegeven, dat dan ook een koopavond gewenst is: er komen immers ook des avonds treinen aan! Is men eenmaal zover, dan ligt het voor de hand, dat de betrokken vestiging elke avond geopend wil zijn: er komen immers iedere avond treinen aan! Maar dan zullen de winkels in de plaats waar het station zich bevindt, noodgedwongen wel moeten volgen en dan zijn wij ook op dit stuk precies weer terug in de chaos van vóór 1930 toen de eerste maatregel op het gebied van de winkelsluiting genomen werd! Dit toekomstbeeld moge wellicht gechargeerd lijken. Wie de huidige drang naar afschaffing van elke beperkende maatregel op het terrein van de distributie kent, zal het nochtans niet ongerijmd vinden. En intussen blijven de distribuanten met hun hoofdpijnverwekkende problemen van vandaag zitten.

Dr. E. J. Tobi

**ESSO NEDERLAND N.V. ZOEKT VOOR DE
AFDELING ECONOMICS, PLANNING EN RESEARCH
EEN**

econoom

Deze stafafdeling in het Marketing Department houdt zich, naast het marktonderzoek en de commerciële planning op korte en lange termijn, bezig met alle bedrijfseconomische aspecten die zich binnen de marketing-sector voordoen.

Als voorbeelden kunnen worden genoemd:

- Adviseren over het te volgen prijsbeleid
- Evaluatie van bestaande en nieuwe investeringsobjecten
- Adviseren bij het bepalen van de beleidslijn in de snel groeiende en veranderende energiemarkt.

Gezien de werkzaamheden die de nieuwe medewerker moet verrichten, gaan onze gedachten in de eerste plaats uit naar een econoom, die op bovengenoemde terreinen reeds enige ervaring heeft opgedaan. Wij denken dan ook aan een man van ca. 30 jaar.

Uw sollicitatie, die strikt vertrouwelijk wordt behandeld, kunt U richten aan Hoofd Personeelszaken van

**ESSO NEDERLAND N.V.,
ZUID-HOLLANDLAAN 7, DEN HAAG.**

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

Zoals ik in mijn vorige kroniek opmerkte zou de verwachte daling van de bankbiljettencirculatie slechts zichtbaar effect op de markt hebben (waarbij ik de markttrente op het oog had), wanneer de toestroming van liquiditeiten naar de banken deze in staat zou stellen de schulden bij de Nederlandsche Bank af te lossen. In de op 10 februari eindigende week heeft de Rijkskas een spaak in het wiel gestoken. De stijging van het tegoed van de Schatkist bij de Bank bedroeg deze week f. 223 mln., waardoor de ruimte als gevolg van de inkrimpende bankpapiercirculatie (f. 119 mln.) geheel werd geabsorbeerd. De banken werden zelfs gedwongen nog f. 40 mln. extra bij de centrale bank op te nemen, waardoor deze post op f. 627 mln. kwam. Hierdoor werd de hoogste stand van 1968, die op 5 november f. 636 mln. heeft bedragen, reeds vroeg in het jaar benaderd.

Inmiddels heeft eind vorige week de uitkering van de Staat aan de lagere overheid plaatsgehad. De bankpapieromloop toont rond het midden van de maand weinig beweging. De verruiming lijkt echter onvoldoende te zijn geweest om de bij de Nederlandsche Bank opgenomen voorschotten geheel af te lossen.

KAPITAALMARKT

De cijfers inzake de emissie-activiteit in de eerste maand van het jaar tonen, dat deze vrijwel geheel in de overheids-sfeer heeft gelegen. De eind 1968 uitgeschreven Staatslening, waarop 7 januari 1969 moest worden gestort, komt daardoor voor een bedrag van f. 222,8 mln. in de januari-cijfers. De Bank voor Nederlandsche Gemeenten heeft door middel van uitgifte van spaarbrieven nog negen ton uit de markt gehaald. De rest, bijna f. 6 mln., werd door de particuliere sector opgenomen.

Voor de oorlog gaven de cijfers van de emissiemarkt bij benadering een beeld van de externe financiering van de diverse soorten van instellingen. Na de oorlog verhindert de methode van storting op de voorinschrijfrekeningen, die later veelal door een ondershandse lening worden geconsolideerd, een inzicht in de externe financiering van de Staat. Voor de lagere overheid kan men nog wel als vuistregel de 50%-regel hanteren, d.w.z.: dat de Bank voor Nederlandsche Gemeenten ongeveer de helft van de behoeften op de publieke markt dekt. Bij de particuliere sector is de ondershandse markt hoofdbron geworden. Daarbij komt dat steeds meer Nederlandse ondernemingen de weg naar de Euroleningenmarkt vinden, waarvan de cijfers uiteraard niet in de Nederlandse emissiestatistiek voorkomen.

Wat de betekenis van de ondershandse markt aangaat, spreken de volgende cijfers voor zichzelf (netto beroep in f. mln.):

	Effectenmarkt jan. t/m sept.		Ondershandse markt jan. t/m sept.	
	1967	1968	1967	1968
Rijk	170	125	858	686
Lagere overheid	680	581	669	494
Private sector	233	462	3.101	4.135
Buitenland	153	580	4	21
Totaal	1.236	1.749	4.632	5.336

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen (1963 = 100)	30 dec. 1968	H. & L. 1969	7 febr. 1969	14 febr. 1969
Algemeen	121	128 — 120	127	128
Internationale concerns	127	133 — 125	131	132
Industrie	119	129 — 118	126	129
Scheepvaart	89	94 — 90	94	94
Banken en verzekering	98	112 — 97	112	108
Handel enz.	122	133 — 121	129	131

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen ¹

Kon. Petroleum	f. 182,90	f. 188,60	f. 185,90
Philips	f. 163,35	f. 164,95	f. 167,05
Unilever, cert.	f. 125,30	f. 129,10	f. 130,40
Zout-Organon	f. 199,80	f. 197,85	f. 196,80
Hoogovens, n.r.c.	f. 101,80	f. 105,95	f. 108,70
A.K.U.	f. 123,20	f. 130,05	f. 130,80
AMRO-Bank	f. 64,30	f. 64,90	f. 65
Nat. Nederlanden	800	887	892½
K.L.M.	f. 212,—	f. 257,—	f. 255,75
Robeco	f. 255,50	f. 260,60	f. 250,35

New York

Dow Jones Industrials	945	948	952
Rentestand			
Langlopende staatsobligaties ² ..	6,63	6,78	6,83
Aandelen: internationalen ³ ..	3,4	.	.
lokale ³ ..	3,9	.	.
Disconto driemaands schatkist- papier	5	5	5

¹ Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

² Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

Prof. Dr. C. D. Jongman

ADVERTEER MEER

IN

E.-S. B.!

Recente publikaties

Prof. Dr. H. Ulrich en Prof. Dr. W. Hill: **Bedrijfsadministratie in het kort.** (Oorspronkelijke titel: Brevier des Rechnungswezens.) Bedrijfspraktijk-serie N. Samsom, Alphen aan den Rijn 1968, 90 blz., f. 9,40.

Met dit boekje hebben de auteurs zich ten doel gesteld de lezer in het uitgestrekte gebied van de moderne administratie binnen te leiden. Zij willen vooral ook die leden van de onderneming een inzicht in de doelstellingen en procedures van de administratie geven, die in de productie-, verkoop- en beheerssectoren weinig of in het

geheel niet met de administratieve organisatie in aanraking komen, maar wel de gegevens van de administratie moeten gebruiken. In deze Nederlandse uitgave van dit Zwitsers compendium — eerste druk 1958, tweede druk 1968 — zijn verwijzingen naar Nederlandse literatuur opgenomen.

J. W. Humble: Om het rendement van het management. (Oorspronkelijke titel: Improving Management Performance. Vert. door Drs. G. E. N. van Stigt.) Uitgave van het Nederlands Centrum van Directeuren, Serie: Directie-Data,

deel 11, Amsterdam 1968, 72 blz., f. 3,25.

De schrijver, een Brits management consultant, heeft nagedacht over de vraag hoe managers tot een grotere prestatie kunnen komen. Zijn gedachten hierover heeft hij neergelegd in een door het British Institute of Management in 1965 uitgegeven boekje, waarvan deze NCD-brochure een vertaling is. Achterin de brochure zijn zes schema's opgenomen, die schrijvers „actieplan tot Verbetering van de Prestatie van de Leiding” resumeren.

16

de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid

t.b.v. één der te 's-Gravenhage gevestigde rijksdiensten in de sociaal-economische sector

adjunct-secretaris

die zal worden belast met het treffen van alle voorbereidende maatregelen om te komen tot beslissingen op het terrein van lonen en andere arbeidsvoorwaarden alsmede met het toetsen van eventuele voorstellen aan het regeringsbeleid en de terzake geldende wettelijke bepalingen.

Vereist: doctoraal examen Nederlands Recht of Economie, leeftijd 25-40 jaar.

Salaris max. f 2240,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder vacaturenummer 8-5099/0936 zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantievitkering

**Bijbenen en bijblijven.
E.-S.B. maakt het mogelijk**

Stijgende koersen? dan eerst GOED oppassen!

Natuurlijk interesseren zich meer mensen voor de beurs als er geld te verdienen valt, dan wanneer de koersen alsmat dalen.

Toch is dit niet de hoofdoorzaak van de werkelijk overweldigende groei van Beleggers-Belangen — speciaal de laatste maanden. Deze wordt in het bijzonder veroorzaakt doordat Beleggers-Belangen het haar abonnees, dank zij haar deskundige Redactiestaf — met haar medewerkers — zo gemakkelijk maakt zich een volkomen objectief

beeld te vormen omtrent de fondsen, die onder de huidige omstandigheden koopwaardig zijn en welke zeker niet. En wat daarbij zo plezierig is... Heel veel abonnees maken ongevraagd hun/haar kennissen attent op Beleggers-Belangen als een bijzonder goede raadgever. Overtuigt Uzelf hiervan door een 2-tal gratis proefnummers aan te vragen, die u telkens direct na de verschijning worden toegezonden.

Administratie „Bel-Bel”, postbus 42, Schiedam

NVV

HET NEDERLANDS VERBOND VAN VAKVERENIGINGEN

zoekt voor de vervulling van de vacature van Hoofd Algemene Zaken contact met een jong

BEDRIJFSECONOOM (drs.)

die belangstelling heeft voor organisatorische vraagstukken.

De taak van deze functionaris bestaat voornamelijk uit de bewaking van de interne en externe organisaties, uit het ontwikkelen van initiatieven voor de verbetering van de efficiency van de werkorganisatie.

De opzet is een functie te creëren, waarin ruimte wordt geschapen voor een voortgezette studie in de organisatiekunde.

Geboden wordt:

- een salaris van f 16.880,— tot f 24.265,— per jaar, afhankelijk van ervaring;
- promotiemogelijkheid;
- een premievrij pensioen;
- 20 werkdagen vakantie en 8 procent vakantietoeslag;
- gunstige ziektekostenverzekering.

Kandidaten dienen bereid te zijn hun medewerking te verlenen aan een psychologisch onderzoek, waarvan de resultaten op verzoek met hen worden besproken.

Sollicitatiebrieven kunt u richten aan de afd. Personeelszaken van het NVV, Plein '40-'45 nr. 1 te Amsterdam.